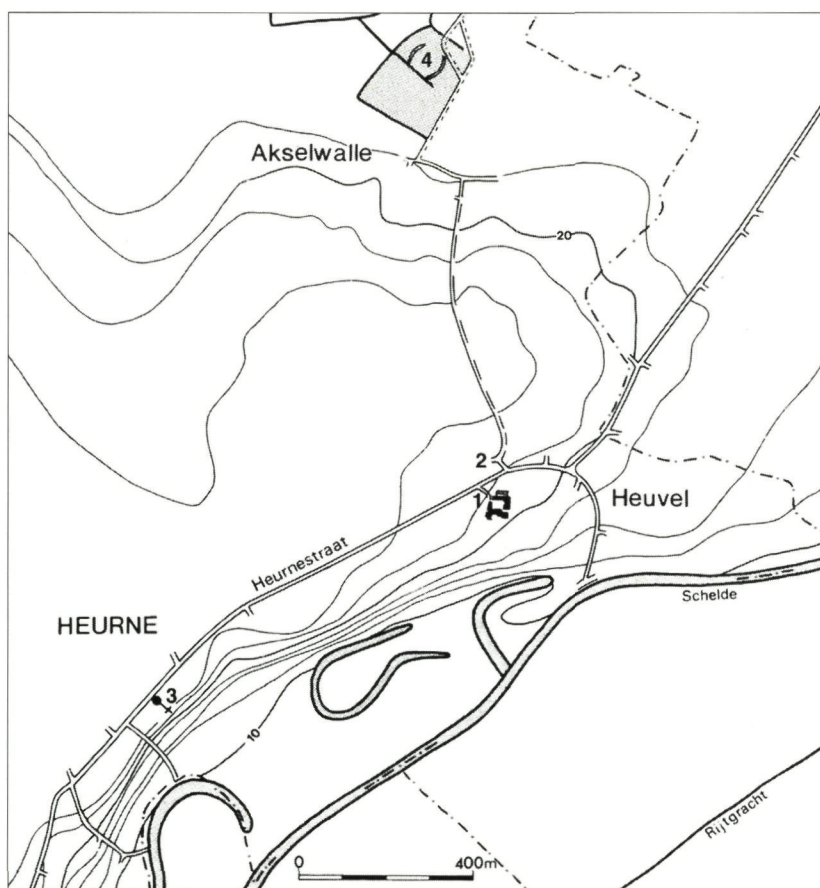

De toren van het *Torregoed* in Heurne (gem. Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen)

Nancy Lemay & Eva Roels
met een bijdrage van An Lentacker

1 Algemene situeringskaart 1: Hof ten Toren. 2: opgravingen in 1983. 3: St.-Amanduskerk. 4: Akselwalle.
Location map 1: Hof ten Toren. 2: excavations in 1983. 3: Saint-Amanduschurch. 4: Akselwalle.

1 Inleiding

Toen bleek dat de eigenaars¹ van de hoeve *Hof ten Toren* in Heurne bij verbouwingswerken in 1999 ook een kelder in de toren planden, kreeg de IAP buitendienst Oost-Vlaanderen in samenwerking met de stad Oudenaarde de kans om voorafgaandelijk archeologisch onderzoek te verrichten².

Het domein ligt op een lichte heuvelrug en wordt begrensd door de Schelde aan de zuidelijke zijde, de oude Romeinse heirweg Doornik-Oudenaarde-Gent (de huidige Heurnestraat) aan de noordelijke zijde³ en verschillende koutergronden aan de oost- en westzijde.

De ligging van de toren aan de Schelde, het feit dat de zuidmuur van de toren op een fundering in Doornikse kalksteen leek te rusten en de archeologische vondsten in de omgeving deden bij historici het vermoeden rijzen dat er een oudere fase geweest was⁴. Archeologisch onderzoek kon hierover uitsluitsel geven.

¹ Voor de inlichtingen en de mogelijkheid tot onderzoek willen wij Stephan Fouquaert en Inge Vanmoerbeke hartelijk danken.

² Met dank aan Dirk Callebaut, Marnic De Temmerman, Peter Van de Kerckhove, Danny Van Assche en Jean-Paul Baudewijn voor de hulp bij het onderzoek.

³ Callebaut & Van der Plaetsen 1984, 107.

⁴ Berings 1989, 78; Bouwen door de eeuwen heen 1996, 323; Lamiroy 1978, 15.

2 Korte historiek

2.1 HEURNE EN DE TORRE

Het Germaanse toponiem Heurne is afgeleid van *Hurnjou*, wat spits of heuvel betekent en waarschijnlijk betrekking heeft op de steile heuvelrug langs de Schelde. De verschillende andere vormen waarin Heurne voorkomt, namelijk *Hurne*, *Hurna*, *Horne* en *Horna* gaan terug tot het einde van de 10de eeuw⁵.

De heuvel op de linkeroever aan een grote buitenbocht van de Schelde en de vruchtbare zandleemgronden trokken reeds vroeg bewoning aan (fig. 1). Tijdens een prospectie in de omgeving kwamen restanten van een Romeinse villa aan het licht⁶. In 1983 troffen Dirk Callebaut en Peter Van der Plaetsen tijdens een kleinschalig onderzoek 11de-12de-eeuwse bewoningssporen aan in de onmiddellijke nabijheid van de hoeve⁷. Het ging om enkele afvalkuilen met middeleeuws schervenmateriaal en restanten van houtbouw. Iets noordoostelijker dan de huidige parochiekerk lag de vroegere Romaanse Sint-Amanduskerk, waarvan nu nog enkele grondvesten bewaard zijn⁸. Berings duidt in zijn topografische studie langs de Schelde twee oude nederzettingssites aan, *Heurne* en de *Torenhoeve*. Hij vermoedt er nog een derde: *Heghem* of *Heyghem*, waarover in een 15de-eeuws renteboek gesproken wordt, maar dat niet meer te lokaliseren valt⁹. Ten noorden van de *Torenhoeve* ligt het middeleeuwse landgoed *Akselwalle*, dat deel uitmaakte van de gelijknamige heerlijkheid¹⁰.

Eeuwenlang stond de hoeve bekend als *De Torre* oftewel het *Torregoed*. Sinds het begin van de 20ste eeuw spreekt men van *Hof ten Toren*. De heerlijkheid *Het Torregoed*, waarvan de hoeve het centrum vormde, hing af van de baronie te Eine¹¹. Het feit dat het *Torregoed* steeds als eerste ingeschreven staat in de leenboeken van de baronie (reeds in 1481) onderstreept zijn belang. Uit een verkoopakte van 1595 blijkt dat de heerlijkheid toen niet groter was dan 3 ha (2 bunder 20 roeden). We mogen aannemen dat het *Torregoed* ooit groter was, want er waren nog 15 achterlenen van 0,5 tot 1,5 ha groot. Een achterleen werd door een vazal, in dit geval de heer van het *Torregoed*, op zijn beurt in leen gegeven aan andere leenmannen. De heer van het *Torregoed* had o.a. volgende rechten: de lagere rechtspraak, het tolrecht, het vontrecht en het bastaardgoed. Zelf was hij echter belastingplichtig aan de baron van Eine¹².

In 1755 wordt melding gemaakt van de hoeve als zijnde 'een leen binnen de prochie van Heurne gelegen, groot onder wal, motte, hofstede ende winnende lant, twee bunder eenentwintigh roeden ofte daerontrent, geheeten het Hof ende de Thooren van Heurne'¹³.

2 'Hof ten Toren'.
'Hof ten Toren'.

2.2 DE EIGENAARS VAN DE TORRE

De oudst gekende heer van het *Torregoed* is Rogier van Heurne (†1373)¹⁴. De heren van Heurne behoorden tot een adellijk geslacht van ridders¹⁵. Door een huwelijk van hun kleindochter Agnes van Maercke met Pieter Van Der Meere¹⁶ kwam het goed in handen van de familie Van Der Meere tot in het midden van de 17de eeuw. Toen Maria-Barbara Van Der Meere met een lid van een andere familie Van der Meere huwde, werd de heerlijkheid beheerd door deze laatste. Het is pas in 1754 dat het leenhof *De Torre* en zijn achterlenen overgedragen worden aan Philippe de la Bije van Geraardsbergen¹⁷. Sindsdien werd het goed opeenvolgend beheerd door verschillende families tot de hoeve in 1995 opgekocht werd door de huidige eigenaars.

3 Bouwhistorische beschrijving

De *Torenhoeve* (fig. 2) is een gesloten hoeve rond een open binnenplaats die toegankelijk is via het 17de-eeuwse poortgebouw. De noordelijke en oostelijke vleugel van de hoeve zijn heropgebouwd na WOI. De westelijke vleugel omvat een dwarsschuur en een bakhuis die minstens uit de 2de helft van de 19de eeuw dateren. De zuidelijke vleugel (fig. 3) bestaat uit de imposante vierkante toren met aan de oostelijke zijde het huidige woonhuis, herbouwd na een brand in WOI, en aan de westelijke zijde een aanbouw uit de 17de eeuw, die dienst deed als leefruimte¹⁸.

De toren meet 5,5 bij 5,5 m binnenmaats, de muren zijn 1 m dik en de hele toren is ca. 13,20 m hoog. De benedenverdieping is op ca. 7 m hoogte overspannen met een kruisgewelf. Er

⁵ Lamiroy 1978, 7.

⁶ Mondelinge mededeling Marc Rogge, waarvoor dank.

⁷ Callebaut & Van der Plaetsen 1984, 107-111.

⁸ Bouwen door de eeuwen heen 1996, 326.

⁹ Berings 1989, 79.

¹⁰ Castelain 1998, 79-150.

¹¹ Castelain 1999, 98.

¹² Vergracht 2001a, 12.

¹³ Rijksarchief Ronse (RAR), Baronie Eine, n°146.

¹⁴ Castelain 2001, 324.

¹⁵ Vergracht 2001b, 7.

¹⁶ Castelain 2001, 324.

¹⁷ Vergracht 2001b, 9.

¹⁸ Bouwen door de eeuwen heen 1996, 332.

3 De zuidgevel van de hoeve.
The south side of the farm.

is één verdieping en een zolderruimte. Deze laatste werd pas in een latere fase ingebouwd. Net als de meeste woontorens in Vlaanderen¹⁹ is ook deze toren volledig opgetrokken in baksteen, waarbij enkel de hoeken afgelijnd zijn met grote rechthoekige Doornikse kalkstenen.

Tot in de 17de eeuw bleef de toren vrij staan, met een toegang aan de oostzijde. In diezelfde eeuw werd door middel van een aanbouw aan de westelijke zijde een doorgang naar de toren gemaakt op de verdieping en waarschijnlijk ook op het gelijkvloers. De originele houten baluster-

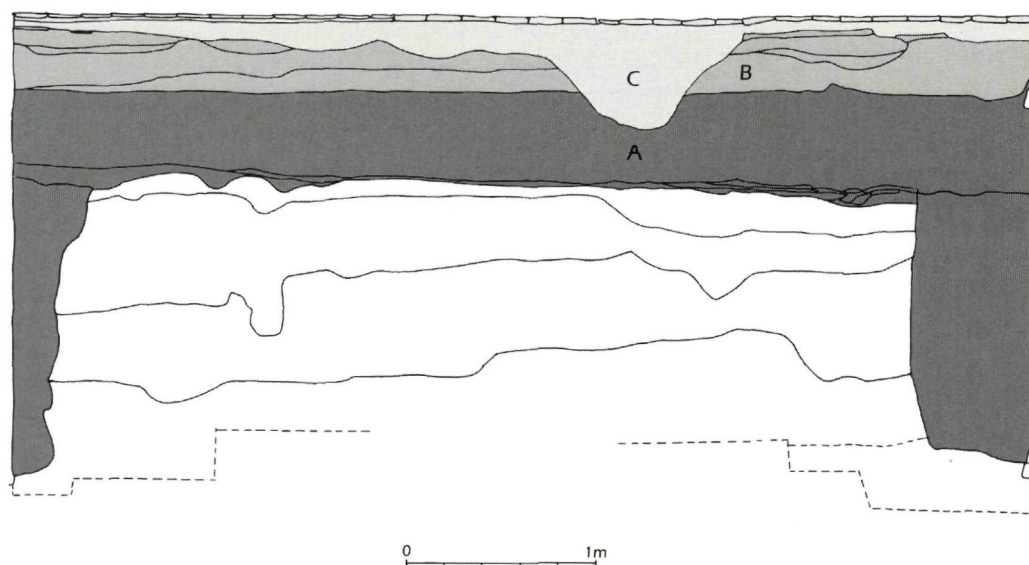
trap in de aanbouw, die naar de bovenverdieping van de toren leidde, is nog bewaard. De rood en grijze tegelvloer dateert uit dezelfde periode. De noordzijde werd waarschijnlijk ook in deze fase voorzien van een schouw met haard. Het is niet duidelijk wanneer de vensters in de noordelijke zijde van de toren dichtgemetseld zijn.

Het uiterlijk van de toren onderging in de 18de eeuw grondige wijzigingen. Daarbij werden vier grote segmentboogvormige vensters in de zuidzijde van de toren gestoken, een centrale toegang in de westzijde uitgewerkt en een rode tegelvloer op het gelijkvloers gelegd. In het interieur van de westelijke aanbouw zijn heel wat 18de-eeuwse elementen bewaard: een met *stucco* bezette schouwmantel, de segmentboogvormige vensters met binnenluiken, eiken balken met slossen en deuren met mooi uitgewerkte sloten²⁰. In een latere fase is de haard in de toren weggevoerd om er een houten trap te installeren die toegang gaf tot de verdieping. Daarvoor kon men de verdieping alleen bereiken langs de buitenzijde van de toren.

4 Archeologisch onderzoek

4.1 ONDERZOEK IN DE TOREN

Door het vierkant grondplan van de toren werd geopteerd voor het kwadrantsysteem. De vier sleuven werden gelijktijdig opgegraven en ingetekend om de evolutie van het geheel beter te kunnen volgen. Drie grote fasen konden onderscheiden worden (zie fig. 4).

4 Oost-west profiel. A: Eerste fase. B: Tweede fase. C: Derde fase.
East-west section. A: First phase. B: Second phase. C: Third phase.

¹⁹ Doperé & Ubregts 1991, 41.

²⁰ Bouwen door de eeuwen heen 1996, 332.

4.1.1 De eerste fase: de bouw van de toren

De regelmatig gemetste bakstenen fundering start vanaf 1,40 m onder het oorspronkelijke werkniveau. De fundering is met kalkmortel gemetst en het formaat van de bakstenen is 24 x 12 x 4 cm. De funderingssleuf doorsnijdt een aantal heterogene pakketten die dateren van vóór de bouw van de toren. Ze bevatten echter geen dateerbaar materiaal. Een aslaagje en een kalklaagje bedekken het werkniveau dat samengaat met de bouwperiode van de toren. Deze lagen worden onmiddellijk afgedekt door een vrij homogeen ophogingspakket. Mogelijk had dit tot doel het niveau binnen in de toren op gelijke hoogte te brengen met het erf. Naar het zuiden en de Schelde toe helt het terrein aanzienlijk af. Op de ophogingsfase die de bouw van de toren afsloot lag vermoedelijk een eerste vloerniveau. Een puinpakket met talrijke mortel- en baksteenbrokken en een breuk in de datering van het materiaal staven dit vermoeden. Waarschijnlijk werd dit vloerniveau uitgebroken alvorens het loopvlak te verhogen.

4.1.2 De tweede fase: de aanleg van een vloer in Doornikse kalksteen

Het puinpakket dat het loopvlak zo'n 40-50 cm verhoogt is afgedekt door een aantal fijne nivelleringslaagjes, waarboven een zachte gelige mortellaag aangebracht is. Het tweede vloerniveau bestond uit onregelmatige, ruw bekapte Doornikse kalkstenen variërend in grootte, soms vierkantig of rechthoekig van vorm, soms brokstukken en enkele bakstenen ingebed in de mortel. In de vloer waren naast een bakstenen haardvloer in het westen (fig. 5) ook twee gemetste bakstenen bakjes voorzien. De functie ervan blijft echter onduidelijk. Het bakje in de noordwestelijke hoek van de toren (105 cm B x 105 cm L x 35 cm H) en het bakje in het zuidwesten (110 cm L x 65 cm B x 30 cm H) vlakbij de haard waren beide met puin gevuld.

4.1.3 De derde fase: de herinrichting van de toren

Na de ingrijpende verbouwingswerken kreeg de toren ook een andere functie. De functie als keuken of werkruimte werd opgeheven. Een tegelvloer kwam in de plaats van de vloer met onregelmatige Doornikse kalkstenen. Vermoedelijk werd op dat moment dezelfde tweekleurige tegelvloer aangelegd als op de eerste verdieping. De tegels (13 x 13 cm) liggen in ruitpatroon: de rode vormen een ruit, met de grijze is de ruit opgevuld. Later, toen in de zuidzijde vier grote vensters aangebracht werden, kapte men de zijanten van de ramen naar binnen toe schuin

5 Vloer in Doornikse kalksteen (1) met bakstenen haardvloer (2) en bakje (3).
Limestone floor (1) with brick hearth floor (2) and bin (3).

6 De toren leek te rusten op een oudere fundering in Doornikse kalksteen.
The tower seemed to rest on an older limestone foundation.

weg om een grotere lichtinval te verkrijgen. Deze schuine snede loopt door tot op de grond en vergrote dus het vloeroppervlak. Op de bovenverdieping werd de vloer op die plaats aangevuld en waar nodig hersteld met orangerode tegels (16,5 x 16,5 cm). De benedenverdieping legt men volledig met deze monochrome tegels. Het materiaal dat vlak onder de rode tegelvloer aangetroffen werd kan dus afkomstig zijn van de aanleg van de eerste of tweede tegelvloer.

7 *De laag Doornikse kalksteen is slechts een versteviging.*
The limestone is just a reinforcement.

4.2 ONDERZOEK BUITEN DE TOREN

Kleinschalig onderzoek aan de zuidzijde van de toren moest uitsluitsel geven over de functie van de Doornikse kalkstenen die daar ter hoogte van het maaiveld zichtbaar waren (fig. 6). Het onderzoek in de toren had immers geen anomalieën in de bakstenen fundering aangetoond. Uit het onderzoek bleek dat het maaiveld aan de zuidzijde van de toren zo'n halve meter verlaagd was, waardoor de bakstenen fundering zichtbaar werd. Aangezien deze bakstenen fundering aan de zuidzijde van binnen uit gemetst was, oogde het zichtbare deel bijzonder slordig. Ook de rechthoekige hoekstenen in Doornikse kalksteen ontbraken op funderingsniveau. Kennelijk diende deze slordig gemetste fundering verstevigd te worden. Dit gebeurde door een deel van de fundering weg te kappen en op te vullen met Doornikse kalkstenen (fig. 7).

Het onderzoek leverde ook sporen op van een gracht ten zuiden van de toren, die meedraaide rond de westelijke hoek. Dit is geen onverwacht gegeven, aangezien de meeste torens worden omringd door een gracht²¹. We sneden slechts een hoek van de gracht aan waar de diepte 90 cm bedroeg. De totale omvang van de gracht blijft onduidelijk. Waarschijnlijk werd het verlagen van het maaiveld veroorzaakt door het dempen van de gracht. Natuurlijke erosie kan een bijkomende rol gespeeld hebben.

5 De archeologische vondsten²²

Wanneer men het geheel aan archeologische vondsten overschouwt valt in de eerste plaats de beperktheid in aantal op. Het zijn op enkele uitzonderingen na allemaal fragmentaire, losse scherven die eerder toevallig in een opvulling of puinlaag terecht kwamen.

5.1 DE CERAMIEK²³

In tegenstelling tot het archeologisch onderzoek van D. Callebaut²⁴ vlakbij de *Torenhoeve* werd slechts een minieme hoeveelheid materiaal aangetroffen dat mogelijk uit de 11de-12de eeuw dateert. Enkele wandscherven van rood-beschilderde ceramiek bevonden zich onder de laag waarmee de start van de werkzaamheden aan deze toren samengaat. De kuilen uit de fase die voorafgaat aan de bouw van de toren leverden geen dateerbaar materiaal op.

5.1.1 Eerste fase: de bouw van de toren

Het materiaal uit de fase van de bouw van de toren tot aan het eerste vermoedelijke vloerniveau omvat 281 scherven. De ceramiek is zeer gefragmenteerd en voornamelijk reducerend gebakken (90%). De kleur van het baksel varieert van licht- tot donkergrijs.

Vijf randprofielen zijn afkomstig van teilen met een bandvormige rand (fig. 8: 1-5), die bij enkele onderaan is afgeboord met een fijne ribbel (fig. 8: 1-3). Gelijkaardige teileranden treffen we ook in Oudenaarde²⁵ en Doornik²⁶ aan. Drie randprofielen van kommen behoren tot twee verschillende types. Het eerste (fig. 8: 6) heeft een naar buiten geplooid verdikte rand. Het tweede type (fig. 8: 7-8) heeft een verdikte en licht ingesnoerde rand. Ook in Oudenaarde komt dit type voor²⁷. In de uitstaande rand van een steelpanneretje (fig. 8: 9) is een dekselgeul gevormd. De buitenzijde is sterk verbrand. Twee kruikranden zijn van een verschillend type. Bij de ene (fig. 8: 10) is de fijne bandvormige rand enigszins naar buiten geplooid. Bij het andere exemplaar (fig. 8: 11) bestaat de rand uit een opstaand boordje met doorn. Dit laatste type is ook aangetroffen bij onderzoek van pottenbakkersovens in Oudenaarde²⁸. De kruikbodems (fig. 8: 12-14) rusten op een ring van uitgeknepen standvinnen. Een pootje met perforaties (fig. 8: 15) is afkomstig van een vergiet. De kogelpotten lijken intrusief materiaal. Een kogelpot met vierkante rand (fig. 8: 16) kan in de 13de eeuw gedateerd worden, het type met vingerindrukken in de rand (fig. 8: 17) in de 12de-13de eeuw. Beide types komen ook in Ename voor²⁹.

Naast de reducerend gebakken ceramiek werden enkele wandscherven en een randscherfje

²¹ Doperé & Ubregts 1991, 86.

²² Tekeningen door Jan Moens en Daisy Van Cotthem.

²³ Met dank aan Koen De Groote voor het advies.

²⁴ Callebaut & Van der Plaetsen 1984, 107-111.

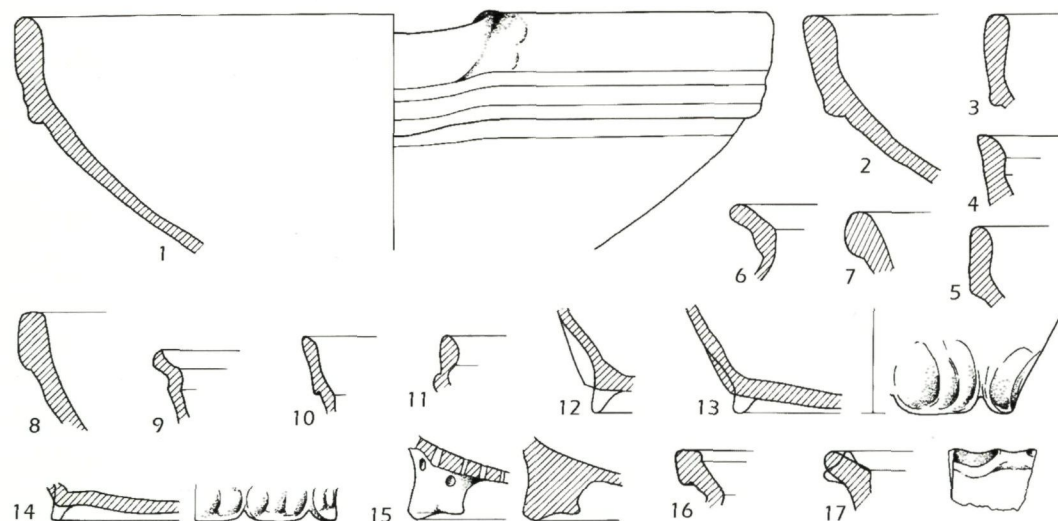
²⁵ De Groote 1993, 391, fig. 48: 25.

²⁶ Vêche 1990, 94, fig. 75: 33.

²⁷ De Groote 1993, 374, fig. 28: 6.

²⁸ De Groote 1993, 377, fig. 30: 1b.

²⁹ De Groote & Lemay 1993, 406, fig. 8: 1 - 403, fig. 4.

8 *Ceramik uit de eerste fase. Schaal 1:3.*
Ceramics from the first phase. Scale 1:3.

in oxiderend gebakken ceramiek aangetroffen, maar ze zijn te fragmentarisch om te determineren. Eén randje is van een drinkschaaltje in Siegburgsteengoed afkomstig.

5.1.2 Tweede fase: de aanleg van de vloer in Doornikse kalksteen in de toren

De tweede fase omvat 335 scherven. Reducerend gebakken ceramiek komt meer voor (56%) dan oxiderend gebakken ceramiek (39%). Het steengoed is slechts in zeer geringe mate aanwezig (4,5%).

Elf teilen, vier kommen, een bloempot en een kruik zijn in reducerend gebakken ceramiek vervaardigd. In de bandvormige randfragmenten van de teilen kunnen vier types onderscheiden worden. Een eerste type (fig. 9: 2-6) heeft een eenvoudige bandvormige rand. Bij een tweede type (fig. 9: 8) is de binnenzijde van de rand bovenaan verdikt. Bij een derde type (fig. 9: 7, 9) is de band onderaan afgeboord met een ribbel. Het vierde type (fig. 9: 1, 10-11) combineert de twee vorige: de rand is aan de binnenzijde bovenaan verdikt en onderaan afgeboord met een ribbel. Deze vier types komen frequent voor³⁰. De vier kommen (fig. 9: 12-15) hebben eenzelfde verdikte, vierkante rand die naar buiten geplooid is. Dit type komt ook in Doornik voor³¹. De rand van een bloempot (fig. 9: 16) heeft een gegolfde rand en een doorboring. Gelijkaardige bloempotten werden ook in Petegem aangetroffen³². Een bodem van een kruik (fig. 9: 17) rust op een ring van standvinnen. Van een vlakke bodem (fig. 9: 18) is niet duidelijk van welk type recipient hij afkomstig is.

Vijf teilen, vijf kommen, drie grappen en één, mogelijk twee kamerpotten zijn in oxiderend

gebakken ceramiek vervaardigd. De teilen (fig. 9: 19-23) hebben een bandvormige rand die meestal onderaan met een ribbel afgeboord is en soms (fig. 9: 22-23) ook aan de binnenzijde verdikt. De binnenzijde is bij alle fragmenten met loodglazuur bedekt, een enkele maal (fig. 9: 20) ook de buitenzijde. Vier kommen rusten op een standring. De twee volledige exemplaren zijn van een verschillend type. Het eerste type (fig. 9: 24) heeft een trechtervormig lichaam en een bandvormige rand met uitgesproken ribbel onderaan. De binnenzijde is geglaazuurd. Ook in Ename³³ en in Petegem³⁴ leverde het onderzoek dergelijke kommetjes op. Het tweede type (fig. 9: 25) heeft een meer gedrongen lichaam en een eenvoudige opstaande rand die met drie draairibbels versierd is. De binnenzijde kleurt geel door wit slib en loodglazuur. Een bodemfragmentje (fig. 9: 27) is aan de binnenzijde bedekt met wit slib en koperglazuur, een ander (fig. 9: 26) enkel met loodglazuur. Een vijfde kommetje (fig. 9: 28) rust op een bodem met standvinnen. Gezien de sterk verbrande bodem kan het om een steelkometje gaan. De gebogen wand is met drie draairibbels versierd. De rand is bovenaan licht naar buiten geduwd zodat er een dekselgeul ontstaat. Dit randtype komt ook in Ename voor³⁵. Twee types graperanden kunnen worden onderscheiden. Een eerste type (fig. 9: 29) heeft een brede uitstaande rand met een opstaand boordje. Het andere (fig. 9: 30-31) heeft een uitstaande verdikte rand, die bij een van beide nog met een ribbel beklemtoond wordt. Beide types zijn zowel aan de binnenzijde als aan de buitenzijde geglaazuurd. Zowel het eerste³⁶ als het tweede type³⁷ komen frequent voor. Een verdikte uitstaande rand (fig. 9: 32) en een bodemfragment met lichte standring (fig. 9: 33) zijn waarschijnlijk van een kamer-

³⁰ Vêche 1990, 94, fig. 75: 32-33, 35-36.

³¹ Vêche 1990, 94, fig. 75: 24-25.

³² De Groote 1992, 345, fig. 15: 4.

³³ Lemay 1994, 295, fig. 7: 8.

³⁴ De Groote 1992, 347, fig. 17: 11-12.

³⁵ Lemay 1994, 295, fig. 7: 5-6.

³⁶ De Groote 1992, 350, fig. 20: 6; Lemay 1994, 298, fig. 12: 13.

³⁷ Lemay 1994, 302, fig. 20: 6; Vêche & Vilvorder 1988, 133, 91: 24.

pot afkomstig. Van beide fragmenten zijn beide zijden geglaazuurd. Eén individu (fig. 9: 34) is versierd met letters in wit slib. Mogelijk gaat het om een kamerpot of een pot met twee verticale oortjes zoals er in Petegem een exemplaar voorkomt³⁸.

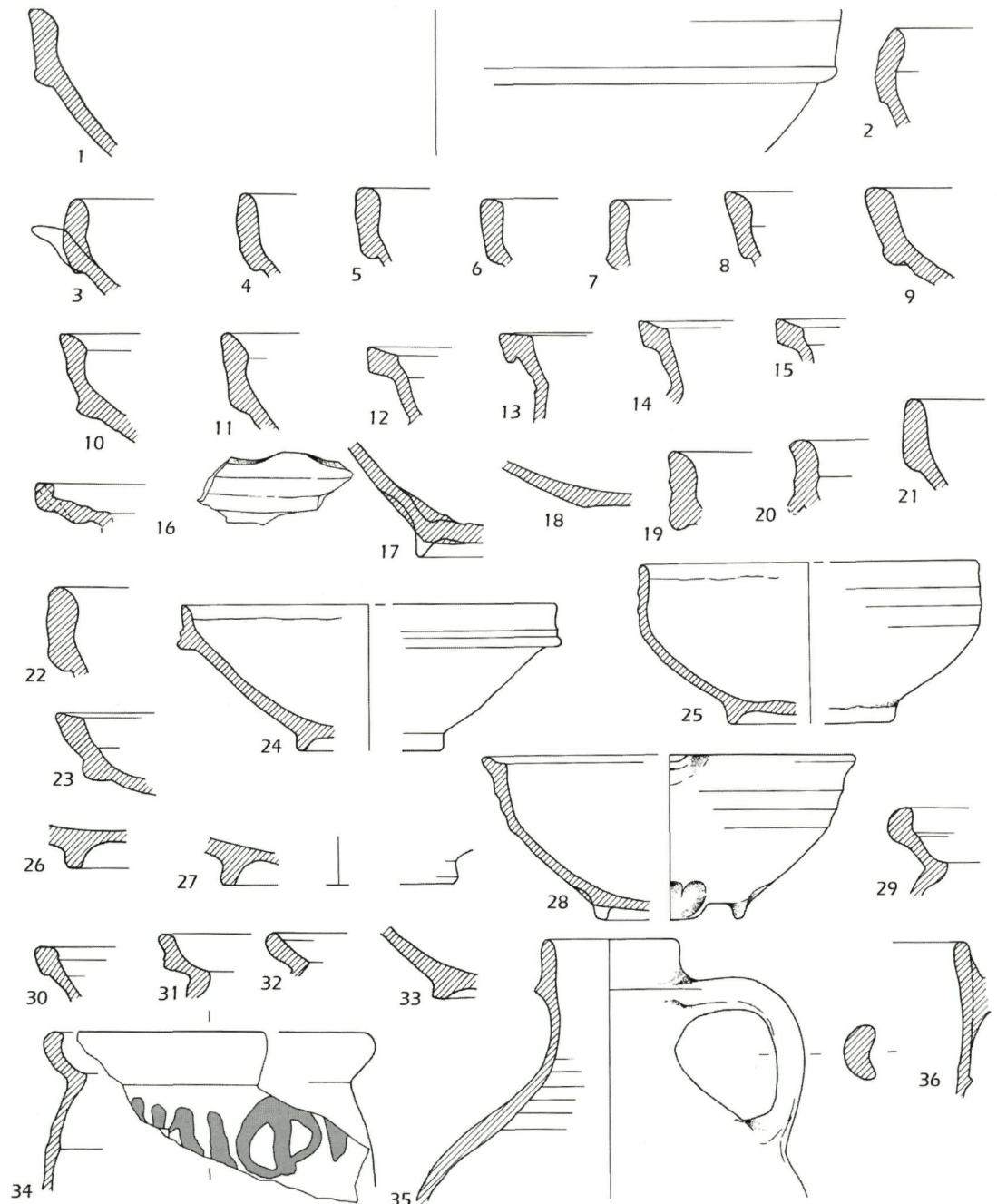
Slechts vier individuen zijn in steengoed vervaardigd: twee drinkschaaltjes en twee kruiken. Twee kleine randfragmentjes in Siegburgsteengoed zijn afkomstig van drinkschaaltjes. De twee kruiken in Rijnlands steengoed met zoutglazuur zijn van een verschillend type. Het ene exemplaar (fig. 9: 36) heeft een eenvoudige rechte rand en

een cilindrische hals die onderaan met een draai-ribbel afgeboord is³⁹. Het andere type (fig. 9: 35) heeft een eenvoudige rand met onderaan een doorn⁴⁰. De aanzet van het oor bevindt zich op de doorn.

5.1.3 Derde fase: de herinrichting van de toren

Het weinige materiaal – 85 scherven – dat in deze fase aangetroffen werd, is voornamelijk oxiderend gebakken ceramiek (74%). Daarnaast komen ook een individu in majolica en een

9 *Ceramiek uit de tweede fase. Schaal 1:3.*
Ceramics from the second phase. Scale 1:3.

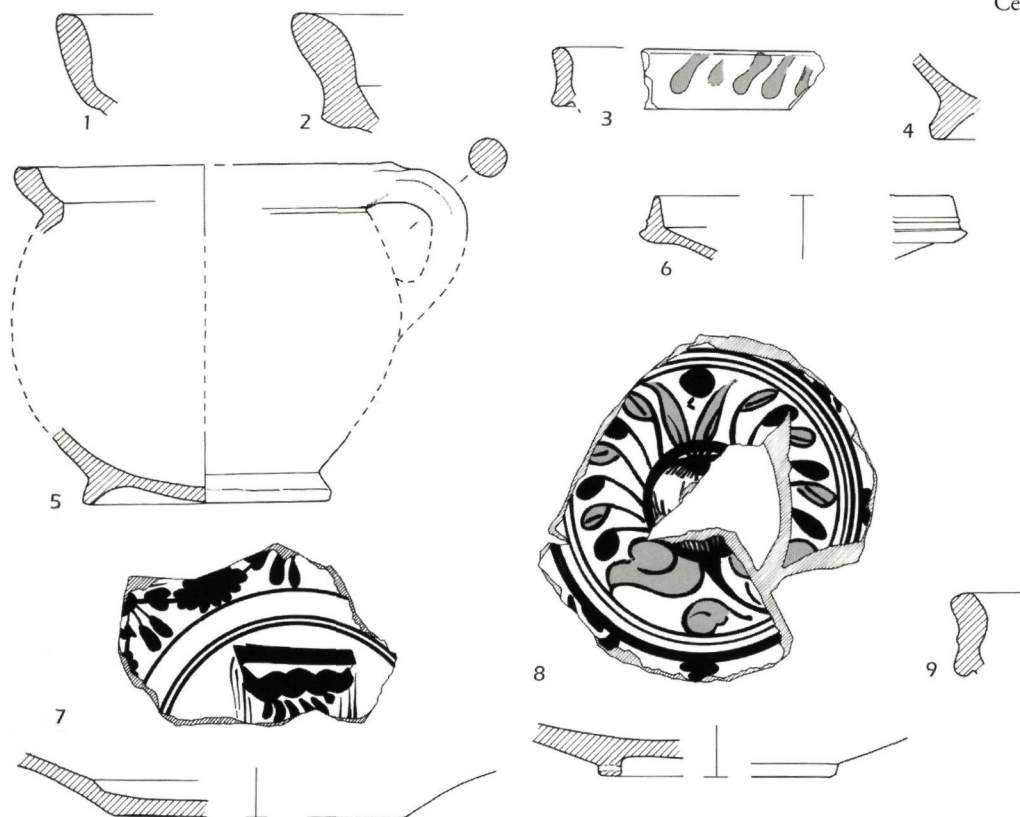

³⁸ De Groote 1992, 356, fig. 23: 1.

³⁹ De Groote 1992, 357, fig. 26: 10.

⁴⁰ Gaimster 1997, 57, fig. 3.12.74.

10 *Ceramiek uit de derde fase. Schaal 1:3.*
 Ceramics from the third phase. Scale 1:3.

scherv in faience voor. Enkele reducerend gebakken scherven en een randje in Siegburgsteengoed lijken veeleer intrusief.

Een randfragment van een teil (fig. 10: 1) in reducerend gebakken ceramiek heeft een eenvoudige bandvormige rand.

Een teil, en mogelijk twee kommetjes en een kamerpot zijn in oxiderend gebakken ceramiek vervaardigd. De bandvormige rand van een teil (fig. 10: 2) is aan de binnenzijde verdikt en afgeboord met een duidelijke ribbel. De binnenzijde is geglaazuurd, op de buitenzijde is glazuur gemorst. Dergelijke rand werd ook in Gent aangetroffen⁴¹. Een bandvormig randje, onderaan met een ribbel afgeboord (fig. 10: 3), is afkomstig van een kommetje. Op de buitenzijde zijn diagonale streepjes in wit slib aangebracht. Buiten- en binnenzijde zijn geglaazuurd. Ook in Doornik⁴² komen deze kommetjes voor. Een bodemfragment met standring (fig. 10: 4) kan ook van een kommetje afkomstig zijn. Een kamerpot (fig. 10: 5) heeft een bodem met standring. De verdikte en naar buiten geduwde rand is bovenaan lichtjes ingedrukt. Het rolronde oor is op de rand aangezet. Het glazuur dat enkel

op de binnenzijde aangebracht is, schilfert sterk af.

Een drinkschaaltje in Siegburgsteengoed (fig. 10: 6) lijkt eerder intrusief⁴³.

De bodem van een majolicabord (fig. 10: 7) rust op een standring met één perforatie. Het baksel heeft een roze kleur. De buitenzijde is bedekt met loodglazuur, de binnenzijde met tinglazuur. Het bord is versierd met een blauw floraal motief waarbij enkele elementen groen ingekleurd zijn. Een fragment van een wit bord in faience (fig. 10: 8) heeft een vlakke bodem. Beide zijden zijn bedekt met tinglazuur. De bovenkant is versierd met blauwe florale motieven.

5.1.4 De gracht rond de toren

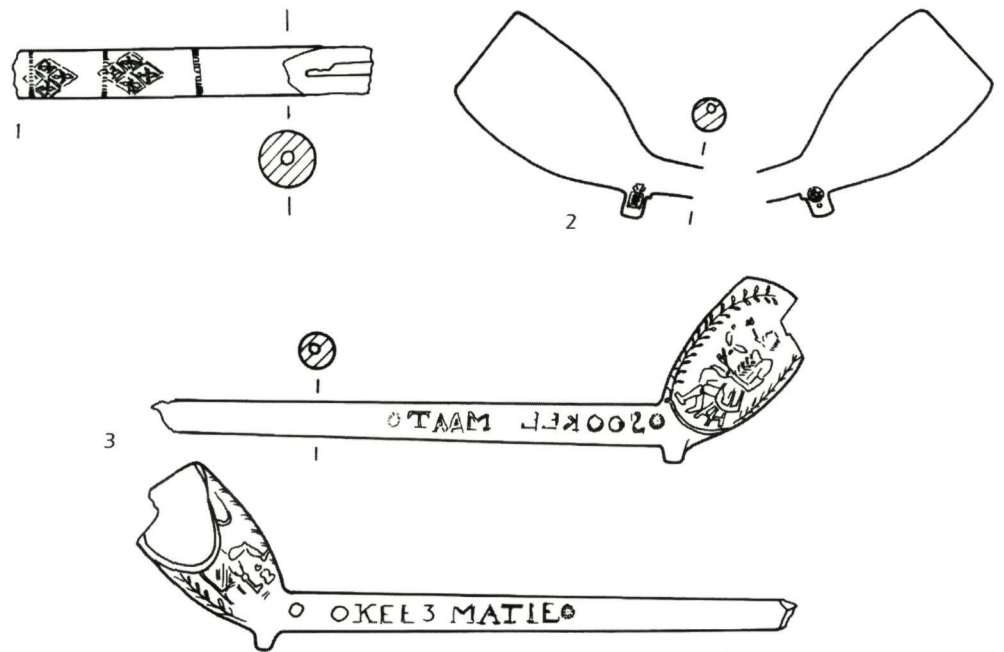
Het kleinschalig onderzoek leverde slechts een beperkte hoeveelheid ceramisch materiaal op: een randfragment en enkele wandscherven in oxiderend gebakken ceramiek en enkele wandscherven in faience. Het randfragment is afkomstig van een teil. De bandvormige rand (fig. 10: 9) is sterk ingesnoerd en geglaazuurd.

⁴¹ Laleman *et al.* (red.) 1985, 95, fig. A38.

⁴² Vêche 1990, 91, fig. 73: 39; Vêche 1986, 136, fig. 7: 45.

⁴³ Hurst *et al.* 1986, 178, fig. 88: 257.

11 *Pijpfragmenten. Schaal 2:3.*
Clay pipe fragments. Scale 2:3.

5.2 DE PIJPEN

Onder de jongste tegelvloer werden een zevental pijpfragmenten teruggevonden. Op een versierd steelfragment (fig. 11: 1) zijn twee ruitvormen met telkens vier Franse lelies ingestempeld. Een pijpenkop van het trechtervormige type (fig. 11: 2) draagt op de zijkanten van de hiel een sterretje met puntje eronder en het stads-wapen van Gouda. Dit geeft echter geen uitsluitel over de herkomst van de pijp gezien het grote aantal vervalsingen op de markt⁴⁴. De pijpenkop van een derde exemplaar (fig. 11: 3) is versierd met twee pijprokende figuurtjes omgeven door een bladrank. De hiel draagt geen verdere aanduidingen. Op de steel staan tussen twee bolletjes de letters 'OKEE3 MATIE' en aan de andere zijde in spiegelschrift 'SOOKEE MAAT'.

5.3 METALEN VOORWERPEN EN MUNTEN⁴⁵

De fase die samengaat met de bouw van de toren omvatte, wat metaal betreft, een vijftal geelkoperen speldjes van verschillende lengte (25, 30 en 40 mm), een koperen boet- of rijgpen, een werktuig in smeedijzer en twee munten. Een boet- of rijgpen (fig. 12: 1) is een specifiek op vlecht- en rijgwerkzaamheden afgestemde naald. Door de tanden aan het uiteinde van de naald werd een draad gewonden. Gezien de grootte van

de pen (83 mm) zal ze gebruikt zijn voor het vervaardigen van fijn maaswerk⁴⁶. Van een onderdeel van een werktuig in smeedijzer (fig. 12: 2) kon de functie niet achterhaald worden. De punt zat vermoedelijk in een steel vervat. Het bijna vierkante blad (46 bij 49 mm) heeft aan geen enkele zijde een scherpe snede. De dikte van de drie zijden varieert van 4 tot 8 mm. De oudste van de twee munten is een mijt (fig. 13: 1) uit Vlaanderen geslagen onder Lodewijk van Nevers (1322-1346). De jongste is ook een mijt (fig. 13: 2) uit Brabant geslagen onder Johanna en Wenceslas (1355-1383).

In de fase van de aanleg van de vloer in Doornikse kalksteen werden slechts enkele geelkoperen speldjes van verschillende lengte (23, 30 en 47 mm), een nestel, een gedraaid koperdraadje en een munt teruggevonden. De munt is een dubbele mijt (fig. 13: 3) uit Vlaanderen, geslagen onder Jan Zonder Vrees (1404-1419) of Filips de Goede (1419-1467).

Uit de laatste fase die samengaat met de aanleg van de tegelvloer komen een achttal geelkoperen speldjes (25, 35, 40 en 44 mm), een mes (fig. 12: 3) en een beslag (fig. 12: 4). Het lemmet en de plaatangel van het ijzeren mes vormen één geheel. De beslagplaten ontbreken.

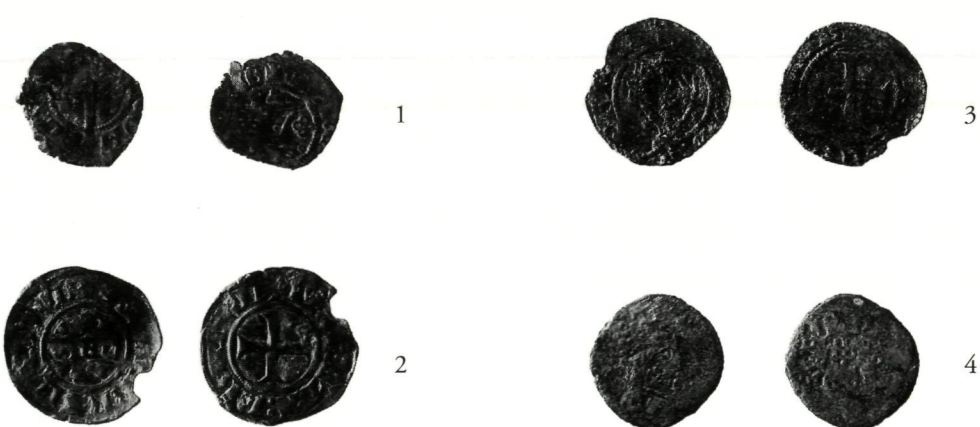
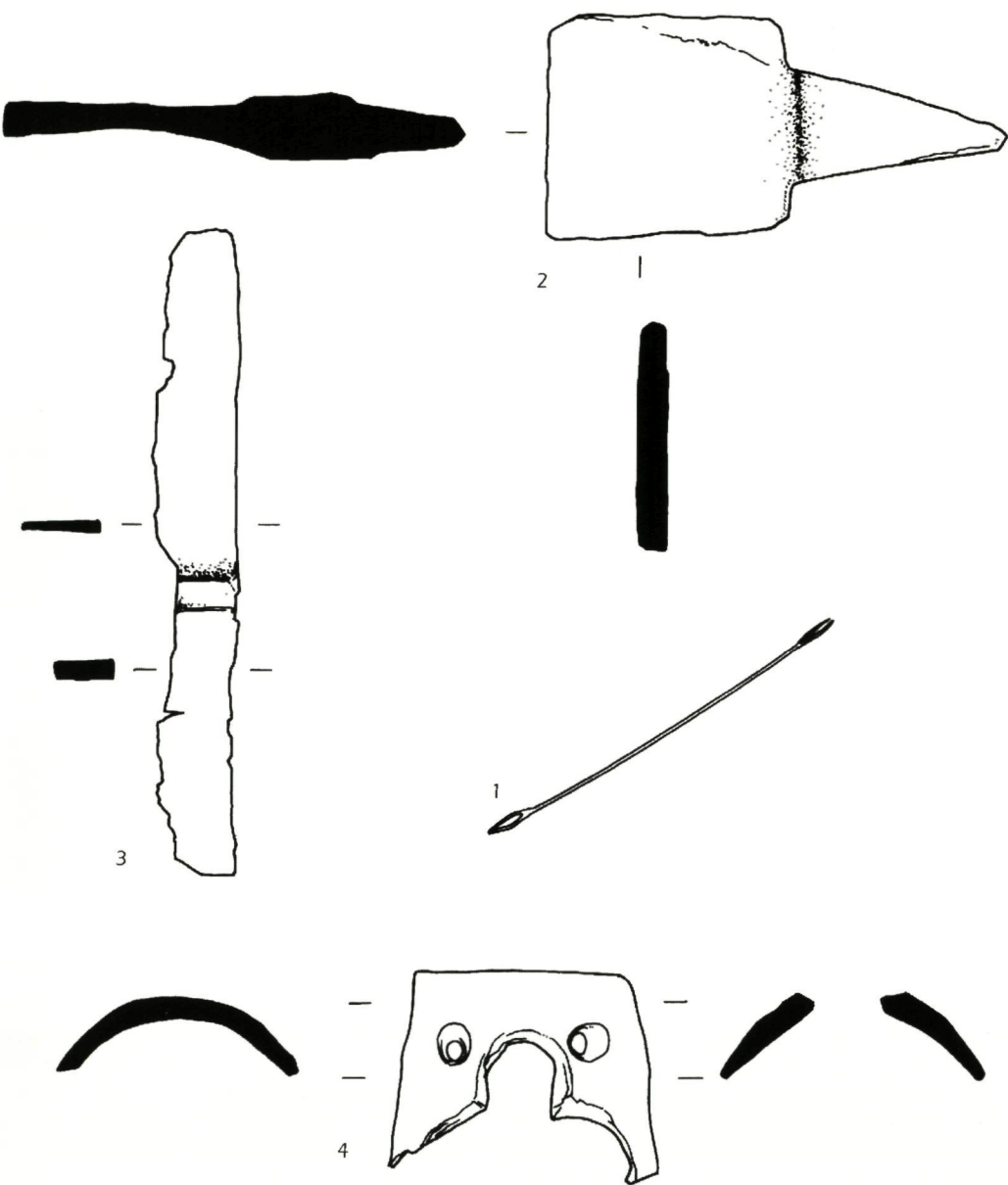
Het opvullingspakket van de gracht bevatte een munt. Het is een koperen korte (fig. 13: 4) geslagen in de Spaanse Nederlanden onder Filips II (1555-1598).

⁴⁴ Despriet 1995, 67-68.

⁴⁵ De determinatie van de munten gebeurde door Frans De Buyser, waarvoor dank.

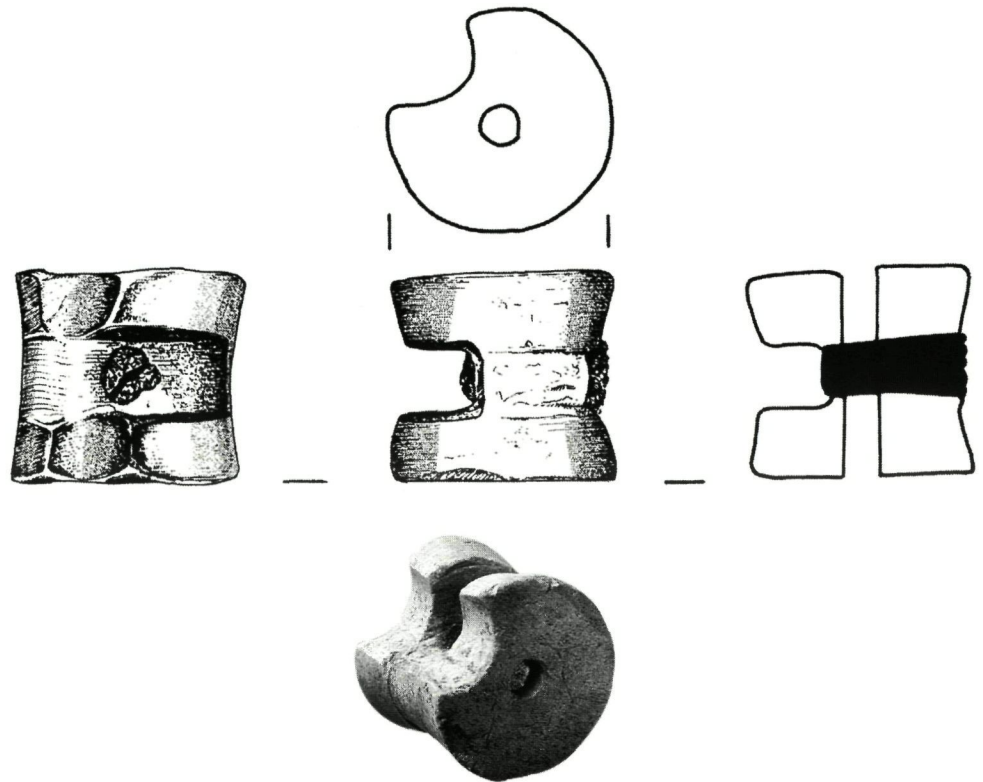
⁴⁶ Baart *et al.* 1977, 136, fig. 123.

12 *Metaalvondsten. Schaal 2:3.*
Metal founds. Scale 2:3.

13 *Munten. Schaal 1:1.*
Coins. Scale 1:1.

14-15 *Tuimelaar of noot in gewei. Schaal 1:1.*
Antler nut. Scale 1:1.

5.4 TUIMELAAR IN GEWEI⁴⁷

Eén artefact (fig. 14-15) was vervaardigd uit gewei, meer bepaald uit het basisstuk, ook rozenstok genoemd. Het is aangetroffen in het ophogingspakket onder de eerste vloer. Het betreft een tuimelaar of noot, een onderdeel van een kruisboog. Een kruisboog bestaat uit een houten schacht waarop in de breedte een boog is gemonteerd. Opgespannen bevindt de pees van de boog zich in een 'slot' halverwege de schacht. De tuimelaar of noot is een doorboorde cilinder die in een houder in de schacht geplaatst wordt. Door het middengat gaan één lange of twee korte pennen die de tuimelaar op zijn plaats houden wanneer hij om zijn as draait. Aan de bovenzijde is de tuimelaar dwars en in de lengte ingekeept. In de dwarse inkeping wordt de gespannen pees vastgehouden. In de inkeping in de lengte ligt de pijl. De onderzijde heeft een inkeping voor de grendel waarmee de boog gespannen gehouden wordt. Wanneer de grendel wordt gelost, kantelt de tuimelaar door de spanning van de pees naar voor en schiet de pijl weg⁴⁸.

Tuimelaars van dit type blijken over een groot gebied verspreid. In Vlaanderen werden ook in

Raversijde twee exemplaren aangetroffen⁴⁹. Maar dezelfde types komen ook in Nederland⁵⁰ en Groot-Brittannië⁵¹ voor.

5.5 DIERLIJK BOTMATERIAAL door An Lentacker

In de verscheidene ophogingspakketten en de vulling van de gracht werd een klein aantal dierenresten gevonden. Een overzicht wordt gegeven in tabel 1. Het gaat in de meeste gevallen om consumptieafval, met name om een mosselschelp, een rib van een vis, botjes van een eend en kip, en knoken van varken, schaap (of geit) en rund. Een aantal fragmenten van ribben en een wervel bleven ongedetermineerd maar komen zeker ook van zoogdieren.

Hoogstwaarschijnlijk stelt het grootste deel van dit consumptieafval herwerkt materiaal voor, afkomstig van een andere plek en meegebracht met aangevoerd sediment. De sterke verwerking van enkele botten zou ook in die richting kunnen wijzen. Deze tafonomische achtergrond en het feit dat de collectie weinig omvangrijk is, beperken sterk de interpretatiewaarde van het geheel.

⁴⁷ Met dank aan Anton Eryvynck voor de determinatie.

⁴⁸ Mac Gregor 1985, 158-161; Baart *et al.* 1977, 446.

⁴⁹ Mondelinge mededeling. Met dank aan Anton Eryvynck en Marnix Pieters. Beide tuimelaars zijn te zien in het museum Walraversijde 1465.

⁵⁰ Baart *et al.* 1977, 446 en Renaud 1956, fig. 6: 17.

⁵¹ Mac Gregor 1985, 159, fig. 84: d-e.

Tabel 1

Inventaris van de dierlijke resten.

Inventory of the animal remains.

datering	14B-15d/16a	15d/16a-17	17-18
mossel (<i>Mytilus edulis</i>)	-	1	-
ongedetermineerde vis (Pisces indet.)	1	-	-
eend (<i>Anas platyrhynchos</i>)	-	1	-
kip (<i>Gallus gallus</i> f. domestica)	8	2	-
ongedetermineerde vogel (Aves indet.)	2	-	-
egel (<i>Erinaceus europaeus</i>)	-	1	-
konijn (<i>Oryctolagus cuniculus</i>)	1	-	-
edelhert (<i>Cervus elaphus</i>)	1	1	-
paard (<i>Equus ferus</i> f. caballus)	-	1	-
varken (<i>Sus scrofa</i> f. domestica)	8	3	-
rund (<i>Bos primigenius</i> f. taurus)	4	1	2
schaap (<i>Ovis ammon</i> f. aries)	2	-	-
schaap/geit (<i>Ovis ammon</i> f. aries/ <i>Capra aegagrus</i> f. hircus)	7	1	-
rib, groot zoogdier	7	2	-
rib, middelgroot zoogdier	7	10	-
rib, klein zoogdier	2	-	-
wervel, groot zoogdier	1	-	-
niet gedetermineerde resten	29	31	3
Totaal	80	55	5

Resten van niet-gegeten dieren worden gevormd door een stuk gewei van een edelhert, een bewerkt stuk hertshoorn (zie 5.4), twee paarden-tanden, en een botje van een egel. De tafonomische betekenis van een skeletelement van een subadult konijn, afkomstig uit de eerste fase, is onduidelijk.

6 Besluit

De nederzettingssporen op 100 meter van de vindplaats en de historische vermelding van een motte suggereren een 11de-12de-eeuwse aanwezigheid op de site. Mogelijk staan de ophogingslagen die doorsneden worden door de funderingssleuven, maar die geen dateerbaar materiaal leverden, hiermee in verband.

De archeologische gegevens leverden ons een onverwacht resultaat, sterk afwijkend van wat tot nu toe vooropgesteld was. De toren gaat niet terug tot de 11de-12de eeuw. Misschien moet een oudere toren op een andere plaats gezocht

worden, maar het archeologisch materiaal dateert de bouw van deze toren in de tweede helft van de 14de eeuw. Het eerste vermoedelijke vloerniveau zou in gebruik geweest zijn tot op het einde van de 15de-begin 16de eeuw. Het archeologisch materiaal van de beginfase verwijst naar een keuken of werkplaats. Eind 15de-begin 16de eeuw zou de vloer in Doornikse kalksteen aangelegd zijn. Deze zou in gebruik gebleven zijn tot aan de grote herinrichtingswerken van de 17de eeuw. Vanaf dan behoort de toren tot het woongedeelte van de hoeve. Waarschijnlijk gaat ook het dempen van de gracht rond de toren samen met de herinrichting van de hele zuidvleugel van de hoeve. De toren is mits enkele structurele veranderingen grotendeels bewaard in zijn oorspronkelijke 14de-eeuwse toestand.

Het bouwen van een toren was vaak een uiting van de adellijke stand waartoe men behoorde. In enkele gevallen groeiden deze torens door toename van de welstand later uit tot heuse kastelen. Maar dat was niet overal het geval. Rond de Heurnse toren ontwikkelde zich een

grote hoeve. Had deze toren een militaire functie? De toegangen op de benedenverdieping, de sporen van de toenmalige vensters op de eerste verdieping en het ontbreken van typisch militaire elementen zoals schietgaten sluiten dit nagenoeg uit. De tuimelaar is het enige artefact dat wel in die richting wijst. De toren te Heurne kan ook niet geklasseerd worden onder de noemer van eigenlijke woontoren als we de selectiecriteria handhaven zoals opgesteld door Doperé en Ubregts⁵². Een van hun argumenten is dat het grondplan (minder dan 36m²) te klein is om nog te kunnen spreken van een bewoonbare oppervlakte. Een ander argument is de afwezigheid van latrines en andere comfortelementen (lavabo's, muurkasten, ...). Uit andere voorbeelden blijkt dat om de woonkwaliteit te verzekeren er minstens vijf niveaus nodig waren. In enkele uitzonderlijke gevallen bleef dit beperkt tot vier⁵³. In Heurne waren er oorspronkelijk slechts twee niveaus. De eerste verdieping was, door het ontbreken van een stenen wenteltrap, waarschijnlijk bereikbaar via een houten steektrap.

Ook het archeologisch onderzoek wijst niet in de richting van bewoning maar veeleer naar een keuken of werkruimte. De vondsten sluiten hierbij aan. Het was niet ongewoon dat de

eigenlijke bewoning zich in de onmiddellijke nabijheid van de toren situeerde⁵⁴. Verdere aanwijzingen hieromtrent ontbreken evenwel.

Daar de toren het centrum vormde van een heerlijkheid mogen we de waarde van dergelijk statussymbool niet onderschatten. Door de maatschappelijke druk voelde heel wat lagere adel met een beperkt grondbezit, zoals deze behorende tot de ridderstand, zich verplicht dergelijke woontorens op te trekken⁵⁵. Het dure onderhoud van een dergelijke toren had vaak tot gevolg dat vele van deze torens uiteindelijk niet verder uitgebreid werden, maar beperkt bleven tot een eenvoudig hof of zelfs nooit bewoond geweest zijn⁵⁶. Het onderdeel van een kruisboog wijst op enige status van de eigenaars indien de boog tot hun persoonlijk bezit mag gerekend worden. Bij een gebruik in militaire context is dit echter niet altijd het geval.

Als laatste willen we wijzen op het gevaar van oppervlakkige interpretatie. De situering van de toren, de vondsten in de nabijheid en het feit dat de toren op een oudere fundering in Doornikse kalksteen leek te rusten zetten vele historici op een verkeerd spoor. Archeologisch onderzoek daarentegen weerlegde deze denkpiste.

SUMMARY

The tower of het *Torregeod* in Heurne (city of Oudenaarde, prov. of East-Flanders)

Because the property owners of het *Torregeod* had plans for extensive building activities in the tower, an archaeological excavation at the site was deemed necessary. The tower itself is situated on a small hill near the river Scheldt. In 1983, excavations in the immediate vicinity uncovered traces of an 11th-12th century occupation. Thus because of the riverside location, finds in the vicinity, and the fact that on its south side the brick tower seemed to rest on an older limestone foundation, various historians suggested that the tower dated from the 11th or 12th century.

The tower measures 5.5 by 5.5 m, with walls 1 m thick and a total height of 13.20 m. It is built completely with bricks except for the rectangular limestone cornerstones.

The stratigraphical sequence of the tower consists of three phases: 1) the construction period of the tower, with the first floor-level, 2) a second floor-level with hearth and limestone floor, and 3) a third level with a red tile floor.

The excavations revealed that the foundation of the tower reached a dept of 1.40 m below the ground level they started from. The foundation trench cut through some mixed layers which did not contain any datable material. The ceramics of the first phase consist mostly of greywares

(90 %). The forms are limited: bowls, jugs, a collander, a handled dish and a drinking bowl in Siegburg-stoneware. Two globular pots seem to be intrusive. The metal finds included a bodkin, a metal tool, and two coins: one dated to the first half, the other to the second half of the 14th century. A remarkable find was the nut of a crossbow.

The second floor level consisted of rough limestone of various forms, a brick hearth floor and two brick bins. In this second phase, greywares comprise 56% of the material. The forms continue to be limited: mostly bowls, a flowerpot and a jug. The redware forms are bowls, a handled bowl, tripod cooking pots and one, or perhaps two chamber pots. Two drinking bowls are made in Siegburg-stoneware. Two other jugs are salt-glazed.

In the third phase, the tower lost its function as a kitchen or workplace and a red tile floor was laid. Four large windows were placed in the south wall and an entrance was placed on the west side. Less material was found associated with the third phase. Redwares comprise 74 % of the ceramics. The forms include bowls, a chamber pot, a majolica dish and a dish in faience. A drinking bowl in Siegburg-stoneware may be intrusive. The metal finds included some

⁵² Doperé & Ubregts 1991, 39-98.

⁵³ Doperé & Ubregts 1991, 42-45.

⁵⁴ Doperé & Ubregts 1991, 49-50.

⁵⁵ Janssen *et al.* 1996, 95.

⁵⁶ Doperé & Ubregts 1991, 13-14.

pins, a knife and a fitting. Some clay pipe fragments were also found.

Based on the rather limited number of finds, the building period of the tower may be placed in the second half of the 14th century. A new limestone floor level was constructed at the end of the 15th or the beginning of the 16th century. In the 17th century, the function of the room apparently changed and a red tile floor was laid. The ceramic forms, all typical for the region, suggest that the tower was used as a kitchen or a workshop from the time of its construction until the 17th century.

A small excavation on the south side of the tower sought to investigate the extent of the limestone used in that wall and which was believed to represent an older foundation. The result was unexpected. Because of a lowering of the

ground level, the brick foundation of the south wall became exposed. The limestone was, in fact, a later addition and served merely to reinforce the exposed portion of the foundations. This seems to have been the result of filling operations connected with a ditch around the southwest corner of the tower. A coin from the second half of the 16th century was found in the filling of the ditch, and it may provide a *terminus postquem* for the earthmoving operations that caused the descent of the ground level.

In conclusion, the excavations disproved the theories of the historians who believed that the tower was built on earlier foundations. The present archaeological evidence reveals no earlier structure than the tower built in the second half of the 14th century.

BIBLIOGRAFIE

- BAART J., KROOK W. & LAGERWEIJ A. 1977: *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stads-kernonderzoek*, Amsterdam.
- BERINGS G. 1989: *Landschap, geschiedenis en archeologie in het Oudenaarde*, Oudenaarde.
- Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 1996: *Provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Oudenaarde, Stad Oudenaarde*, Turnhout.
- CALLEBAUT D. & VAN DER PLAETSEN P. 1984: Middeleeuwse bewoningssporen nabij het Toren-hof te Heurne. In: *Conspectus MCMLXXXIII, Archaeologia Belgica* 258, 107-111.
- CASTELAIN R. 1998: Ter Speelt - Geerbrouck en Axelwalle (13de tot 16de eeuw) - de geschiedenis van een middeleeuws landgoed in Heurne en omgeving, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde XXXV*, 79-105.
- CASTELAIN R. 1999: Het Torregood te Heurne en het goed te Craenevelde te Eine, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde XXXVI*, 98-118.
- CASTELAIN R. 2001: De familie van Heurne, oudst bekende eigenaars van het Torregood in Heurne, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde XXXVIII*, 323-326.
- DE GROOTE K. 1992: Het afval van de Rijke Klaren. Noodonderzoek in de voormalige abdij van Beaulieu te Petegem (gem. Wortegem-Petegem, prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen II* (1993), 335-412.
- DE GROOTE K. 1993: De middeleeuwse ambachtelijke wijk van Pamele (stad Oudenaarde, Oost-Vlaanderen). Het onderzoek in Huis de Lalaing, 1. De pottenbakkersovens, *Archeologie in Vlaanderen III* (1994), 359-399.
- DE GROOTE K. & LEMAY N. 1993: De materiële cultuur in de Sint-Salvatorabdij te Ename (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen), 1. Twee middeleeuwse latrines uit de Westvleugel en een 17de-eeuwse afvalput uit de priorij, *Archeologie in Vlaanderen III* (1994), 401-418.
- DESPRIET P. 1995: *Pijpen en pottenbakkerij in Kortrijk/Overleie (1686-1950). De noodopgravingen van 1994 en 1995*, Archeologische en Historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen 33, Kortrijk.
- DOPERÉ F. & UBREGTS W. 1991: *De donjon in Vlaanderen - architectuur en wooncultuur*, Brussel-Leuven.
- GAIMSTER D. 1997: *German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History*, London.
- HURST J.G., NEAL D.S. & VAN BEUNINGEN H.J.E. 1986: Pottery produced and traded in the north-west Europe 1350-1650, *Rotterdam Papers VI*, Rotterdam.
- JANSSEN H.L., KYLSTRA-WIELINGA J.M.M. & OLDE MEIERINK B. (red.) 1996: *1000 jaar kastelen in Nederland: functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht.
- LALEMAN M.C., RAVESCHOT P. & VAN DE WALLE R. 1985: De Sint-Pietersabdij te Gent - Het rijke leven van zieke monniken. Twee afvalputten uit

de infirmerie, 1600-1780, *Archeologische monografie* 2, Gent.

LAMIROY M. 1978: *Heurne, zoals het vroeger was*, Oudenaarde.

LEMAY N. 1994: De materiële cultuur in de Sint-Salvatorabdij te Ename (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen), 2. Een afvalput uit de keuken, *Archeologie in Vlaanderen* IV (1995), 291-310.

MAC GREGOR A. 1985: *Bone, antler, ivory and horn. The technology of skeletal material since the Roman period*, London.

RAR (Rijksarchief Ronse), Baronie Eine, n°146.

RENAUD J.G.N. 1956: Zandenburg, Zeeland, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 7, 95-108.

VÊCHE P.-M. 1986: Un ensemble de céramique usuelle post-médiévale à Tournai, *Documents d'archéologie régionale* 1, (*Collection d'archéologie Joseph Mertens* 1), Louvain-la-Neuve, 127-139.

VÊCHE P.-M. 1990: La céramique du XIIIe au XVIIe siècle, *Les Fouilles du quartier Saint-Brice à Tournai* 1, (*Collection d'archéologie Joseph Mertens* 3), Louvain-la-Neuve, 84-100.

VÊCHE P.-M. & VILVORDER F. 1988: Intervention au lieu-dit « Les Douze Césars » à Tournai, *Activités* 86-87 S.O.S. *Fouilles* 5, 125-138.

VERGRACHT P. 2001a: Het hof De Torre te Heurne, *Westerring* 29, 8-12.

VERGRACHT P. 2001b: Het hof De Torre te Heurne (deel 2), *Westerring* 30, 7-11.